

UDK 336.2:633.71(4-672 EU)"2005/2014"

PREGLEDNI RAD

DOI: 10.7251/FIN1503038A

Dinka Antić*

Implikacije diferenciranog oporezivanja duhana u EU u periodu 2005–2014.

Implications of different taxation of tobacco in the EU in period from 2005. to 2014.

Rezime

Rad ima za cilj da se na bazi istraživanja trendova u potrošnji i prihodima od akciza na duhanske prerađevine u Evropskoj uniji analiziraju implikacije politike diferenciranog oporezivanja duhana u članicama i na nivou EU u periodu 2005–2014. Iz trendova u potrošnji duhanskih prerađevina može se zaključiti da je politika koja se temeljila na rastućem akciznom opterećenju cigareta uz zadržavanje niske akcize na rezani duhan u većini članica dovela do distorzija na tržištu duhana i gubitka prihoda od akciza. Istraživanjem prezentovanim u radu potvrđena je ključna hipoteza da akcizna politika u članicama i na nivou EU ne može biti efikasna bez pažljivog balansiranja strukture, visine i dinamike povećanja poreskog opterećenja cigareta i svih prerađevina koje se mogu pojaviti kao njihov supstitut.

Ključne riječi: akcize na duhan, oporezivanje supstituta.

Abstract

The work is intended to be based on research trends in consumption and revenues from excise taxes on tobacco products in the European Union, analyzes the policy implications of differentiated taxation of tobacco in Member States and at EU level during the period 2005–2014. From the trends in the consumption of tobacco products, it can be concluded that the policy which was based on increasing the excise burden on cigarettes while maintaining low excise duty on fine-cut tobacco in most Member States has led to distortions in the tobacco market and the loss of excise revenue. The study, presented here, was confirmed key hypotheses that excise policy in Member States and at EU level can not be effective without careful balancing structure, height and dynamics of increasing the tax burden on cigarettes and all products that can occur as their substitute.

Keywords: the excise tax on tobacco, taxation substitutes.

UVOD

Trendovi na tržištu duhana u posljednjem desetljeću ukazuju da je za kreiranje efikasne akcizne politike od velikog značaja i politika oporezivanja ostalih duhanskih prerađevina koje se mogu pojaviti kao supstituti cigaretama. Posljednjih godina, rastuća supstitucija cigareta rezanim duhanom dovela je do distorzija na tržištu duhana, rasta crnog tržišta i nelegalnog prometa, što je sve rezultiralo padom prihoda od akciza. Očigledno je da je supstitucija cigareta rezanim duhanom postaje faktor koji ne samo da ugrožava ostvarenje zacrtanih ciljeva fiskalne i zdravstvene politike, već i derogira do sada

postignute rezultate u suzbijanju potrošnje duhana, osobito kod socijalno osjetljivih skupina i mladih.

Rad ima za cilj da istraži implikacije dizajna akcizne politike EU i njenih članica u području duhanskih prerađevina u periodu 2005–2014, s fokusom na tok procesa konvergencije akcizne politike koju zagovara EU i rastuću supstituciju cigareta rezanim duhanom. S obzirom na to da se period istraživanja podudara sa početkom primjene nove politike akciza na duhan u BiH, u radu će se dati i ocjena dostignutog stepena harmonizacije sa standardima EU.

* Šef Odjeljenja za makroekonomsku analizu Upravnog odbora UIO i docent na Fakultetu pravnih nauka Panevropskog univerziteta „Apeiron” Banjaluka.
E-mail: dinka.antic@uino.gov.ba

1. PREGLED LITERATURE

Države posežu za povećanjem poreza u prvom redu da bi povećale priliv prihoda. Visoka izdašnost akciza na duhan rezultat je neelastičnosti potražnje za duhanom, tako da se visoki prihodi mogu ostvariti čak i u situaciji povećanja cijena zbog povećanja poreza. Prema analizama Svjetske banke (1999), rast poreskog opterećenja od 10% prosječno donese rast prihoda od poreza na cigarete od 7%. Porast poreskog opterećenja ne donosi proporcionalni rast prihoda zbog efekata dohotka i supstitucije, koje proizvode porezi. Veće izdvajanje za poreze neminovno dovodi do smanjenja potrošnje, a s druge strane potrošači nastoje da poresko opterećenje izbjegnu ili smanje kako bi održali raniji nivo potrošnje. Prekomjeran rast poreza može proizvesti i suprotne efekte po rast prihoda ukoliko poresko opterećenje pređe prag izdržljivosti potrošača, kao što to pokazuje Lafferova kriva. Dalji nastavak politike rastućeg oporezivanja dovodi do ozbiljne erozije prihoda, rasta poreske evazije i širenja crnog tržišta. Porast prihoda nije proporcionalan ni zbog heterogenosti potrošača. Pad potrošnje je veći kod osoba sa nižim dohocima, što dovodi i do manjeg porasta prihoda od akciza. Na osnovu istraživanja oko 100 radova i studija u posljednjih pedeset godina, zaključeno je da većina studija iz država sa visokim dohocima pokazuje elastičnost cijena u rasponu između 0,25 i 0,5, s tim da se većina država koncentrira oko 0,4 (Chaloupka i dr., 2012). Cnossen (2006) navodi Viscusijev pregled rezultata 41 istraživanja o efektima cijena cigareta na potražnju, od čega se 31 odnosi na SAD, a ostatak na Veliku Britaniju. Elastičnost potražnje se kretala u rasponu između -0,4 i -1,0 u SAD, a Velikoj Britaniji između -0,1 i -0,8. Istraživanja Svjetske banke (1999) pokazala su da elastičnost potražnje za cigaretama ovisi o nivou razvijenosti zemlje. U razvijenim državama, sa visokim dohocima, prosječni porast cijena od 10% po kutiji cigareta dovodi do pada potrošnje od 4%, dok u zemljama u razvoju, koje pripadaju skupini sa niskim i srednje visokim dohocima, pad potrošnje u prosjeku iznosi 8%.

Pojedine studije su došle do zaključka da elastičnost cigareta varira s obzirom na horizont posmatranja, dohodovnu i starosnu strukturu potrošača. Veliki broj istraživanja u posljednjem desetljeću je pokazao da je potražnja za cigaretama cjenovno neelastična u kraćem roku, dok na duži rok ispoljava veći stepen elastičnosti (Ramboll, 2014). Nadalje, potražnja za cigaretama je elastičnija kod osoba sa niskim dohocima. Analize Svjetske banke (1999) pokazale su da porast cijena cigareta u većoj mjeri pogađa siromašniji sloj potrošača nego bogatiji, zbog niskih dohodaka, te mlađu populaciju, koja raspolaže ograničenim primanjima. Chaloupka i dr. (2002) navode istraživanja u kojima se došlo do spoznaje da elastičnost potražnje cigareta mladih ne ovisi samo o njihovom dohotku, već i o cijenama ostalih dobara koje mladi konzumiraju. Na bazi analize kretanja potrošnje cigareta i drugih dobara kod mladih u SAD u vrijeme snažnog rasta cijena benzina, uočena je korelacija između pada potrošnje cigareta i rasta cijena benzina. Obrazloženje analitičara je da će mlada osoba, kada se nađe u situaciji da mora birati između cigareta i vožnje automobila, radije odabrati automobil, a time i potrošnju benzina.

Navedena istraživanja ponašanja mladih ukazuju na značaj unakrsne elastičnosti potražnje za koncipiranje politike akcize na duhan. U uslovima postojanja unakrsne elastičnosti dobara, kada potražnja jednog dobra ne ovisi samo o cijeni tog dobra, već i o cijeni supstituta ili komplementarnog dobra, država svojom poreskom politikom može dati snažan poticaj potrošačima da legalno izbjegnu plaćanje visokih poreza, a da istovremeno ostvare korist od potrošnje koju su imali i prije povećanja poreza. Time se derogiraju očekivani ciljevi poreske politike, proizvode distorzije na tržištu i alokaciji kapitala u smislu pomjeranja potražnje prema supstitutima, koje je rezultat

poreskih mjera, a ne povećanja efikasnosti u njihovoj proizvodnji. Na štetnost diferenciranog oporezivanja supstituta ukazao je još A. Smith (1776). Polazeći od činjenice da je uvođenje različitih akciza na pivo u Engleskoj u njegovo vrijeme dovelo do štetne poreske konkurencije i povećanog poreskog napora kod ubiranja prihoda bez vidljivih fiskalnih učinaka, Smith se založio za poreski sistem u kojem će se supstituti oporezovati jedinstvenim porezom na potrošnju.

Empirijska istraživanja pokazuju da je glavni okidač za pojavu poreske evazije u posljednja dva desetljeća bila politika diferenciranog oporezivanja cigareta i duhana koji služi za motanje cigareta (tzv. RYO duhan – *Roll-Your-Own tobacco*). Diferencirano oporezivanje duhanskih preradevina je dovelo do migriranja potrošača sa tržišta cigareta, proizvoda koje odlikuje visoka cijena i, posljedično, veći porezi, prema tržištu rezanog duhana, jeftinijeg proizvoda koji je manje oporezovan. Townsend (1998) naveo je primjer Norveške, u kojoj je porast poreza na cigarete doveo do povećanja potrošnje ručno motanih cigareta, i Egipta, koji je, povećavajući poreze na cigarete, doveo do porasta potražnje za manje oporezovanim duhanom za lule (*shisha*). De Beyer i Yurekli (2000) ističu da se slično desilo i u Indoneziji, koja je povećala poreze na bijele cigarete, ali nije na *kreteks*. Navedena istraživanja ukazuju da se negativni efekti diferenciranja akciza pojačavaju u manje razvijenim državama sa neefikasnom carinskom i poreskom administracijom, slabijom poreskom disciplinom, većim stepenom korupcije, slabijim kontrolnim mehanizmima i neefikasnim sankcijama za poreske prevare.

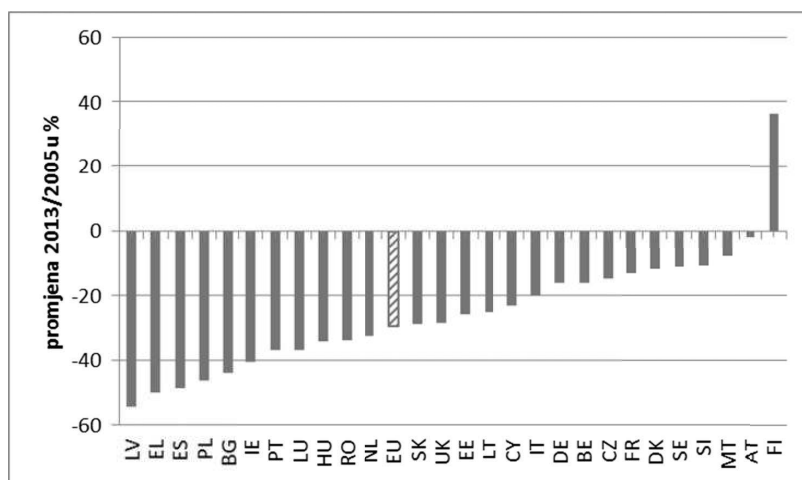
Obimno istraživanje poreske evazije za potrebe Evropske komisije, koje se baziralo na informacijama prikupljenim od carinskih službi i iz štampe ili anketiranjem proizvođača i potrošača, pokazalo je da se u EU od nelegalnog duhana godišnje izgubi oko 13% prihoda od akciza (Ramboll, 2014). Za razliku od EU, skorije istraživanje posljedica supstitucije cigareta rezanim duhanom u BiH izvršeno je na osnovu stvarnih statističkih podataka o uvozu cigaret-papira i normativa proizvodnje cigareta u „domaćoj radinosti“ (Antić 2014). Istraživanje je pokazalo da se omjer potrošnje motanih cigareta prema potrošnji oporezovanih cigareta iz godinu u godinu dramatično povećava. Od zanemarljivih 3,6% u 2011, već u 2012. godini je narastao na 16%, a u 2013. na čak 33%. Autor zaključuje da bi potencijalna potrošnja cigareta, ukoliko bi svi potrošači koji motaju cigarete prešli na oporezovane cigarete, ipak bila niža od ukupne stvarne potrošnje (oporezive i neoporezive), jer se mora uzeti u obzir ograničenost dohotka raspoloživog za kupovinu duhana i razlika u cijeni između cigareta dobijenih motanjem i najjeftinijeg oporezovanog brenda.

Iz prakse Poljske može se izvesti zaključak da se tržište cigareta može stabilizirati adekvatnom akciznom politikom koja će obuhvatiti sve supstitute cigareta. Rast maloprodajnih cijena cigareta, podstaknut rastom akciza, proizveo je snažnu migraciju potrošača ka motanim cigaretama. Povećanjem akciza na rezani duhan Poljska je uspjela samo ublažiti poresku evaziju, jer su potrošači prešli na potrošnju duhana za lule, koji je bio oporezovan u manjoj mjeri u odnosu na cigarete i rezani duhan (WHO, 2011). Iz primjera Poljske može se zaključiti da uvijek postoji opasnost da se akcizama ne obuhvate, ili barem ne u dovoljnoj mjeri, svi potencijalni supstituti. U uslovima tehnoloških inovacija koje rezultiraju brzim rastom tržišta, kao što je slučaj sa e-cigaretama, potrebno je preciznije definirati različite „granične“ duhanske proizvode kako bi se izbjeglo pogrešno svrstavanje u neoporezive proizvode, te proširiti obuhvat oporezivanja na sirovi duhan, listove duhana, otpatke i dr. (Ramboll, 2014).

Navedena istraživanja vode ka zaključku do kojeg je došao A. Smith, da bi najefikasniji dizajn akcizne politike podrazumijevao primjenu

jedinstvene stope. Ipak, Cnossen (2006) mišljenja je da prilikom dizajna akcizne politike treba uvažiti i troškovni aspekt proizvodnje supstituta. Premda su cigarete najznačajnija duhanska prerađevina, na tržištu postoje i drugi proizvodi, poput cigara i cigarilosa, koje konzumira uži krug potrošača. Konačno, za pušenje se koristi rezani duhan, duhan za žvakanje, duhan za šmrkanje ili duhan za lulu. Različite vrste duhana za pušenje služe za vlastitu proizvodnju (motanje) cigareta. Uglavnom se radi o manje kvalitetnim prerađevinama koje se prodaju po nižim cijenama, te je logično i oporezivanje nižim stopama poreza. Cnossen (2006) smatra da je realno da akciza na 1 kg rezanog duhana treba da iznosi 2/3 akcize na cigarete, izražene za 1 kg duhana sadržanog u cigaretama. Razlike u oporezivanju su nužne da bi se odrazile razlike u kvaliteti i troškovima između industrijske proizvodnje cigareta i motanja duhana.

Grafikon 1. Promjene u potrošnji cigareta u članicama EU (2005–2013)

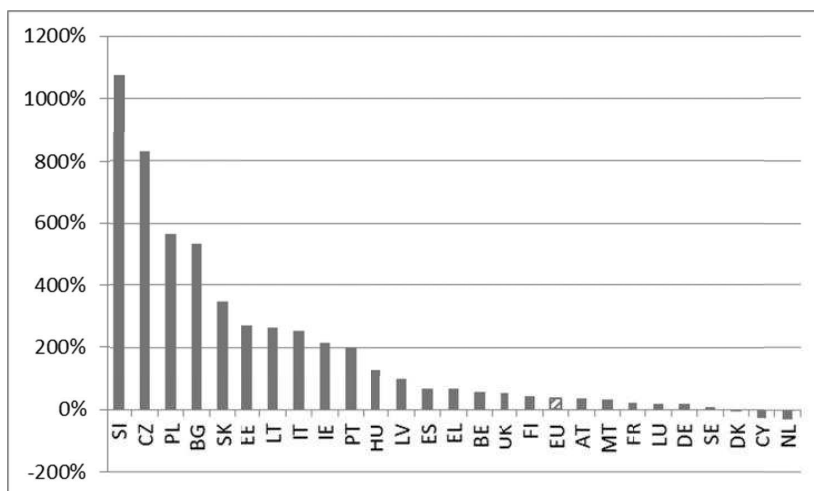

*Napomena: Potrošnja u Grčkoj za 2013. odnosi se na period januar–novembar.
Izvor: Evropska komisija; izračun autora.*

Povećanje akciznog opterećenja cigareta nije jedini razlog smanjenja potrošnje cigareta u članicama EU. Drugi razlog je bila nekonzistentna politika oporezivanja duhanskih prerađevina u EU koja je favorizirala rezani duhan. Povećanje minimalne akcize na cigarete u EU na 90 EUR/1.000 kom., koje nije bilo praćeno adekvatnim rastom

akciza na rezani duhan, za potrošače većine članica je predstavljao okidač za masovnu migraciju sa tržišta cigareta na tržište rezanog duhana. Potrošnja rezanog duhana se u nekim članicama u samo nekoliko godina udvostručila, dok je u Sloveniji i Rumuniji zabilježen enorman rast (grafikon 2).

Grafikon 2. Promjene u potrošnji rezanog duhana u članicama EU (2008–2013)

Napomene: ^a Potrošnja u Grčkoj za 2013. odnosi se na period januar–novembar.

^b Izostavljena je Rumunija zbog enormnog rasta preko 2000%.

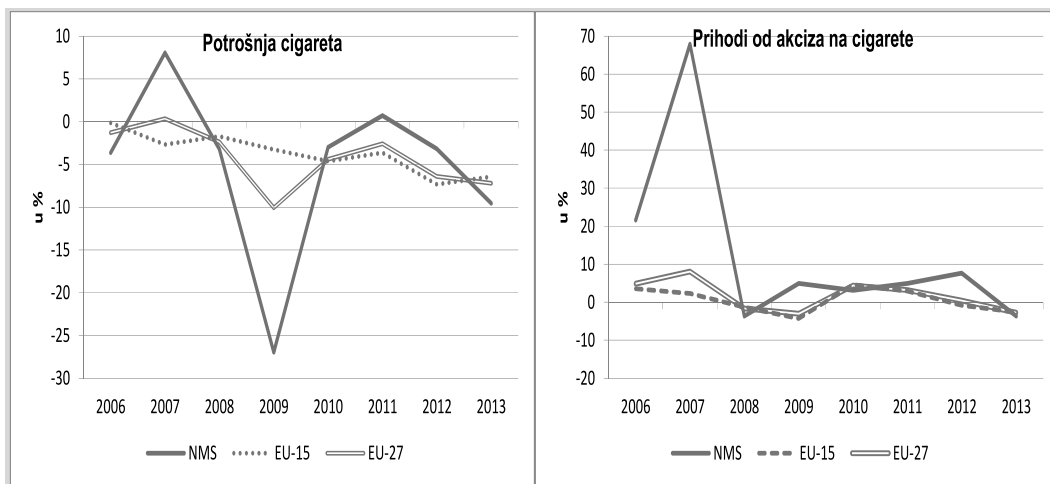
Izvor: Evropska komisija; izračun autora.

Novi trendovi su donijeli i novi analitički pristup kod istraživanja tržišta duhana. Do prije nekoliko godina, analize tržišta duhana su se ograničavale samo na tržište cigareta, jer je udio ostalih duhanskih prerađevina bio minoran. Nakon pojave snažne supstitucije cigareta rezanim duhanom, potrebno je sagledavati ukupne trendove kod svih duhanskih prerađevina. Inače, bez sagledavanja ukupnih kretanja, posmatranje isključivo potrošnje cigareta moglo

bi stvoriti iluziju da su trendovi u potrošnji duhana na liniji ciljeva zdravstvene politike.

Rastuće akcizno opterećenje cigareta u EU je do određenog momenta donosilo rast prihoda od akciza, da bi potom snažniji pad potrošnje cigareta neutralizirao porast akciza, a u nekim članicama je i premašio, vodeći prihode u zonu negativnog rasta.

Grafikon 3. Promjene u potrošnji i prihodima na duhan u EU – G/G

Izvor: Evropska komisija (osim za prihode u Rumuniji u 2013, koji su dobijeni od Ministarstva za javne financije Rumunije); izračun autora.

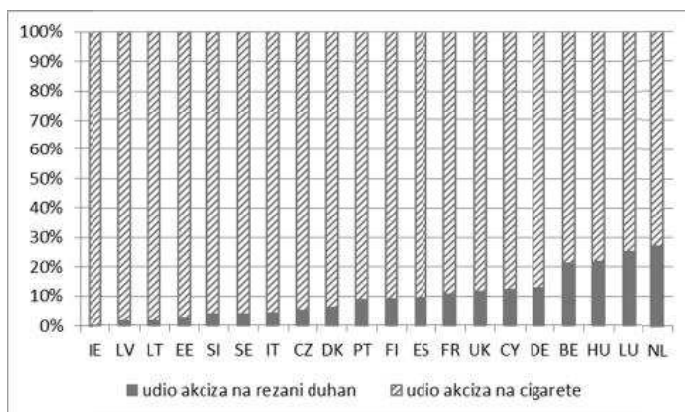
U cjelini, potrošnja cigareta i naplata prihoda u novim članicama je bila podložna snažnim oscilacijama zbog harmonizacije sa minimalnom akcizom od EUR 64, te u posljednje dvije godine zbog rastuće supstitucije cigareta rezanim duhanom. Očekivano, rast akciza u novim članicama je donio enorman rast prihoda u prvih nekoliko godina, da bi nakon stabilizacije prihoda došlo do usporavanja rasta. S druge strane, potrošnja cigareta u EU-15 se kontinuirano smanjivala, ali bez većih oscilacija, dok su prihodi oscilirali u rasponu od -5% do 5% (grafikon 3).

131%, dok je istovremeno potrošnja cigareta pala na 63% potrošnje iz 2005. Rezultate gornje analize potvrđuju trendovi u članicama u periodu 2011–2013, kada su se u najvećoj mjeri ispoljili efekti supstitucije cigareta. Od 27 članica, njih deset, koji nose 37% prihoda, u tri posljednje godine iskazalo je negativne trendove u naplati prihoda od akciza na cigarete. Od tih deset članica, od kojih devet pripada EU-15, u četiri članice je u sve tri godine zabilježen pad prihoda sa tendencijom pogrošanja, a kod ostalih pad prihoda u dvije posljednje godine. S druge strane, u pet novih članica je zabilježen snažan rast prihoda, kod pet stabilan ili umjeren rast, dok je kod Rumunije zabilježen nulti rast. Imajući u vidu da su akcize u starim članicama mnogo više nego u novim članicama, ispoljeni trendovi ukazuju na negativne strane brzog porasta akciza, koji, s jedne strane, nije praćen adekvatnim mjerama za sprečavanje poreske evazije i prevara i, s druge strane, adekvatnom politikom oporezivanja supstituta.

Razmjere erozije potrošnje cigareta i prihoda najbolje pokazuje poređenje u odnosu na baznu 2005. Potrošnja cigareta u EU-15 u 2013. smanjena je na 70% potrošnje u 2005. Prihodi od akciza na cigarete su u istom periodu povećani za 4% sa silaznim trendom, iako je akcizno opterećenje cijene cigareta u prosjeku povećano za 47%. Iako, zbog većeg pondera, trendovi u EU-15 uglavnom determiniraju trendove u EU-27, interesantno je analizirati i trendove u novim članicama. Povećanje akciznog opterećenja cigareta u prosjeku za 133% za devet godina procesa harmonizacije donijelo je rast prihoda od akciza od

Smanjenje potrošnje cigareta i povećanje potrošnje rezanog duhana, osim fiskalnih gubitaka, dovodi i do promjene strukture prihoda od akciza (grafikon 4).

Grafikon 4. Struktura prihoda od akciza u EU, 2013.

Izvor: Evropska komisija; izračun autora.

Od beznačajnog udjela u prihodima, posljednjih nekoliko godina udio prihoda od akciza na rezani duhan rapidno raste. Navedeni trend je posljedica kumulativnog efekta nominalnog smanjenja prihoda od akciza na cigarete i nominalnog rasta akciza na rezani duhan, koji je rezultat nekonzistentne akcizne politike na rezani duhan u EU.

ZAKLJUČAK

Analiza politike i trendova u potrošnji i prihodima ukazala je na velike distorzije na tržištu cigareta, koje su rezultat diferenciranog oporezivanja supstituta i slabih mehanizama za sprečavanje poreske evazije. Osim podriivanja naplate prihoda, supstitucija cigareta rezanim duhanom ozbiljno ugrožava realizaciju ciljeva zdravstvene politike. Umjesto da bude instrument koji će destimulirati potrošnju duhana, akcizna politika ne samo da je omogućila potrošačima sa nižim dohocima da zadrže isti obim potrošnje duhana, nego ih je podstaknula da kupuju jeftini i nekvalitetni duhan. Neodrživost sadašnje situacije sugerira na potrebu urgentnog redefiniranja politike akciza na rezani duhan i ostale supstitute cigareta. Harmoniziranje akciza na supstitute cigareta bi trebalo zaustaviti dalji rast legalne i nelegalne supstitucije potrošnje cigareta i na duži rok stabilizirati tržište cigareta, kako bi se moglo nastaviti sa primjenom mjera za destimuliranje potrošnje duhana.

Dugo godina se oporezivanje ostalih duhanskih prerađevina (cigare, cigarilos, rezani duhan, ostali duhan za pušenje) smatralo rezidualnim segmentom politike oporezivanja duhana zbog minornog udjela u prihodima i tržištu duhana. Prema direktivama EU, ostale duhanske prerađevine se mogu oporezovati samo *ad valorem* akcizom ili samo specifičnom akcizom ili kombinacijom *ad valorem* i specifične akcize. Pri uspostavi jedinstvenog tržišta, propisano je oporezivanje rezanog duhana u visini od 30% maloprodajne cijene

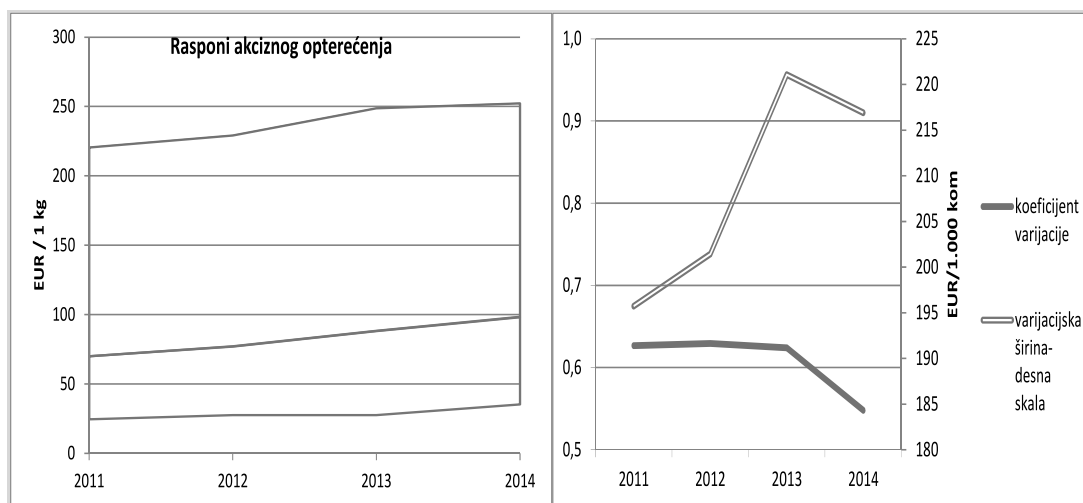
sa uključenim porezima ili EUR 20/kg. Stope akcize na rezani duhan se nisu mijenjale sve do 2001. godine. U periodu 2001–2004, stopa je povećana sa EUR 24/kg na EUR 32/kg. Sljedeće povećanje je zabilježeno tek 2011. (EUR 40/kg), te 2013. (EUR 47/kg). Ostali duhan za pušenje je trenutačno oporezovan sa EUR 22/kg ili 20% maloprodajne cijene.

Analize politike oporezivanja rezanog duhana u prethodnim godinama ukazuju na značajan rast akciznog opterećenja rezanog duhana u članicama EU. Uglavnom, porast akciznog opterećenja se postiže (i) povećanjem postojeće specifične akcize, (ii) uvođenjem specifične akcize i drastičnim smanjenjem *ad valorem* akcize ili (iii) kod članica koje imaju miks akciza – povećanjem specifične akcize i smanjenjem *ad valorem* akcize.

U 2011. godini, šest članica je rezani duhan oporezovalo samo *ad valorem* akcizom, a u 2014. samo tri, od kojih su dvije u međuvremenu povećale stopu, dok je Mađarska zadržala istu stopu *ad valorem* akcize, s tim da je efekat povećanja akciznog opterećenja postignut povećanjem stope PDV-a. Broj članica koje imaju samo specifičnu akcizu je u periodu 2011–2014 udvostručen, sa 7 na 15 (uključujući i Hrvatsku), a broj članica koje imaju miks *ad valorem* i specifične akcize je smanjen sa 14 na 10. Suprotno trendovima u EU, Slovenija je neznatno povećala specifičnu akcizu, ali je 1.7.2014. uvela i *ad valorem* akcizu, što je u konačnici dovelo do snažnog rasta akciznog opterećenja.

U cjelini, politika povećanja akciza na rezani duhan u posljednje četiri godine je donijela rast prosječnog akciznog opterećenja rezanog duhana u EU od 40% (grafikon 5). U periodu 2010–2013, nekonzistentne politike članica su dovele do rasta varijacijske širine. Tek su posljednje mjere za konsolidaciju akcizne politike u 2014. godini rezultirale većom konvergencijom stopa akciza, koja se ogleda u padu koeficijenta varijacije i sužavanju varijacijske širine.

Grafikon 5. Mjere varijabiliteta akciznog opterećenja rezanog duhana u EU-27 (2011–2014)

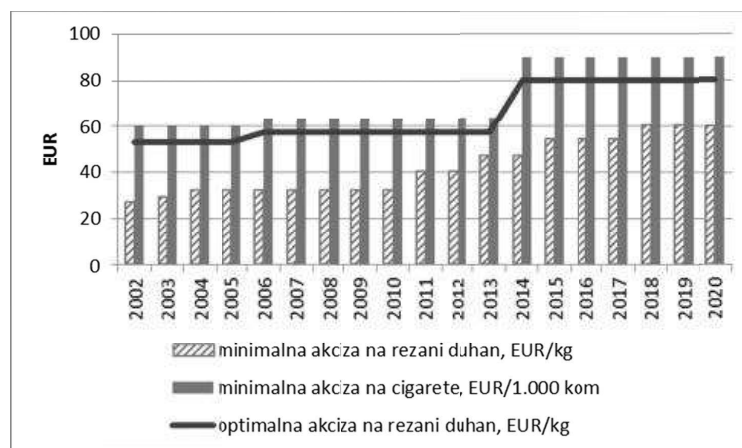

Izvor: Evropska komisija; izračun autora.

Iako se politika minimalne akcize na rezani duhan u proteklih nekoliko godina bazira na snažnom rastu akciza, paralelno povećanje minimalne akcize na cigarete u određenoj mjeri već u startu derogira očekivane uspjehe te politike. Ni planirano povećanje stopa akciza

na rezani duhan do 2020. godine neće značajnije približiti nivo Cnossenovog optimalnog akciznog opterećenja rezanog duhana od 2/3 akciznog opterećenja cigareta, mjenjenog za 1 kg duhana sadržanog u cigaretama (grafikon 6).

Grafikon 6. Minimalna akciza na cigarete i rezani duhan u EU do 2020.

Izvor: Izračun autora.

Može se očekivati da će snažan poreski pritisak na potrošnju rezanog duhana u narednim godinama destimulirati potrošnju rezanog duhana. Međutim, imajući u vidu iskustva Poljske i nekih drugih država izvan EU, potrebno je razmotriti oporezivanje i ostalih supstituta, poput duhana za lule i ostalih vrsta duhana za pušenje. U ovom trenutku, postoji veliki jaz između oporezivanja rezanog duhana i ostalih duhana, koji će se narednih godina još više povećati zbog daljeg povećanja akcize na rezani duhan. Pored toga, ekonomisti upozoravaju i na potrebu preciznijeg definiranja duhanskih prerađevina, koje povlači i adekvatno pozicioniranje stopa akciza, pogotovo kod sirovog duhana. Konačno, brzorastuće tržište e-cigareta predstavlja ozbiljno upozorenje Uniji i članicama da se u narednim godinama može očekivati i snažnija supstitucija cigareta e-cigaretama. Trenutačno samo dvije članice, Belgija i Luksemburg, oporezuju e-cigarete ukoliko sadrže ekstrakt duhana (Ramboll, 2014).

IZVORI

1. Abedian, I., Merwe van der, R., Wilkins, N., Jha, P., 1998. *The Economics of Tobacco Control Towards an optimal policy mix*, Applied Fiscal Research Centre, University of Cape Town.
2. Antić, D., 2014. „Efikasnost politike diferenciranog oporezivanja supstituta na primjeru oporezivanja duhana u BiH“, *Financing* br. 2, juni 2014, str. 24–31.
3. Antić, D., 2015. „Proces konvergencije oporezivanja duhana u EU u periodu 2005–2014“, *Finrar* br. 4, Banjaluka, april 2015, str. 12–19.
4. De Beyer, J., Yurekli, A., 2000. „Curbing the epidemic in Indonesia“, *Watching Brief, East Asia and Pacific Region*, Issue 6. World Bank.
5. Chaloupka, F. J. K., Cummings, M., Morley, C. P., Horan, J. K. 2002. „Tax, price and cigarette smoking: evidence from the tobacco documents and implications for tobacco company marketing strategies“, *Tobacco Control* 11(Suppl I): i62–i72.
6. Clossen, S., 2006. „Fiscal Policy in Action, Tobacco Taxation in the European Union“, *FinanzArchiv/ Public Finance Analysis* 62(2).
7. Cooper, A., Witt, D., 2012. „The linkage between tax burden and illicit trade of excisable products: the example of tobacco“. *World Customs Journal* 6(2) 41–58.
8. EU, 2007. Consultation Paper on the structure and rates of excise duty applied on cigarettes and other manufactured tobacco. European Commission – TAXUD.
9. IARC, 2011. „Effectiveness of Tax and Price Policies for Tobacco Control“. *Handbooks of Cancer Prevention, Tobacco & Control*, Volume 14.
10. IFS, 2010. „Dimensions of Tax Design“. *The Mirrlees Review* [online]. London: Institute for Fiscal Studies.
11. Lockwood, B., Migali, G., 2008. „Did the Single Market Cause Competition in Excise Taxes? Evidence from EU Countries“. *Warwick Economic Reserach Papers* No 847. University of Warwick.
12. Mackenbach, J. P., McKee, M. (ed.), 2013. *Successes and Failures of Health Policy in Europe Four decades of divergent trends and converging challenges*. Open University Press.
13. Ramboll, 2014. „Study on the measuring and reducing of administrative costs for economic operators and tax authorities and obtaining in parallel a higher level of compliance and security in imposing excise duties on tobacco products“. TAXUD/2012/DE/341.
14. Smith, A. (ed. Canaan, E.), 1976. *An Inquiry into the Nature and Causes of The Wealth of Nations*.
15. Sunley, E., Yurekli, A., Chaloupka, F. J., 2000. „The design, administration, and potential revenue of tobacco excises“, in „Tobacco control in developing countries“, Section V, *Policy Directions*, ed. Prabhat Jha and Frank J. Chaloupka, Oxford University Press.
16. Townsend, J., 1998. „The Role of Taxation Policy in Tobacco Control“, *The Economics of Tobacco Control Towards an optimal policy mix* (ed. Abedian, I., Merwe van der, R., Wilkins, N., Jha, P.). Applied Fiscal Research Centre, University of Cape Town.
17. WHO, 2004. *Taxation of tobacco products in the WHO European Region: practices and challenges*.
18. WHO, 2008. *MPOWER in action. Defeating the global tobacco epidemic*.
19. WHO, 2011. *Technical Manual On Tobacco Tax Administration*. Geneva.
20. World Bank, 1999. „Curbing the epidemic: governments and the economics of tobacco control“, *Tobacco Control*, No 8.
21. Yurekli, A., 2013. „Design and Administer Tobacco Taxes“. Working paper series No. 80577. Washington: World Bank.